

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS
2010 metai

2

LI
LEIDYKLA

Vilnius 2011

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2010

2

Vilnius 2011

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2010

2

Vilnius 2011

UDK 947.45
Li 237

Žurnalo leidybą finansavo

LIETUVOS MOKSLO TARYBA

NACIONALINĖ LITUANISTIKOS PLĖTROS 2009–2015 METŲ PROGRAMA
Finansavimo sutartis Nr. LIT-2-65

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS
Vytauto Didžiojo universitetas

Alfonsas EIDINTAS
Vilniaus universitetas

Jan JURKIEWICZ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje

Zigmantas KIAUPA (pirmininkas)
Lietuvos istorijos institutas

Česlovas LAURINAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas

Ingė LUKŠAITĖ
Lietuvos istorijos institutas

Bronius MAKAUSKAS
Vytauto Didžiojo universitetas

Jolita MULEVIČIŪTĖ
Kultūros, filosofijos ir meno institutas

Rimvydas PETRAUSKAS
Vilniaus universitetas

Edmundas RIMŠA
Lietuvos istorijos institutas

Jolita SARCEVIČIENĖ (sekretorė)
Lietuvos istorijos institutas

Vladas SIRUTAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas

Saulius SUŽIEDĖLIS
Milersvilio universitetas

Joachim TAUBER
Nordost-Institut Liuneburge

Šio žurnalo straipsnių pavadinimai ir santraukos cituojami duomenų bazėse:

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:
HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE.
EBSCO Publishing

Recenzijos skelbiamos duomenų bazėje recensio.net
Reviews appearing in this journal are published in recensio.net

ISSN 0202-3342

© Lietuvos istorijos institutas, 2011
© Straipsnių autoriai, 2011

IEVA ŠENA VIČIENĖ

ANTANO MACKEVIČIAUS ĮVAIZDIS DVIEJŲ ŠALTINIŲ KONTEKSTUOSE

Įvadas

Iš dvasininkų asmenybių tiek Rusijos imperijos, tiek Lietuvos Respublikos, tiek sovietinėje ir netgi lenkų istoriografijoje išskirtinio dėmesio sulaukė 1863 m. sukilėlių Lietuvoje vadas kunigas Antanas Mackevičius (1828–1863)¹. Susiklostė keli požiūriai į A. Mackevičiaus sukilėlio įvaizdį ir jo išėjimo į sukilimą motyvus. Rusijos imperijos istoriografijoje sukonstruotas revoliucionieriaus, valstybės pagrindus griaušančio maištininko paveikslas Lietuvos Respublikoje, taip pat lietuvių emigracijoje transformavosi į kovotojo už nepriklausomą (modernią, etnografinę) Lietuvą įvaizdį. Sovietmečiu, remiantis rusiškojo marksizmo istorine koncepcija, implikuotas požiūris į A. Mackevičių kaip į revoliucinį demokratą, gynusį valstietijos socialinius interesus, drauge kaip į kovotoją už Lietuvos laisvę, prieš bajorijos siekius atkurti Abiejų Tautų Respubliką (ATR) 1772 metų sienomis.

Visos tyrėjų išvados apie A. Mackevičių remiasi vieninteliu jam skirtu šaltiniu, šiuo metu įsitvirtinusi mokslinėje apyvaroje – 1988 m. Onos Maksimaitienės ir Ritos Strazdūnaitės publikuotais jo parodymais tardymo komisijai jį suėmus ir nuteisiant

¹ Žr.: A. Janulaitis, 1863 metų sukilimo veikėjai Lietuvoje. III. Kunigas Antanas Mackevičius, sukilėlių vadas 1863 m., *Švietimo darbas*, 1921, Nr. 3–4, p. 30–40; A. Janulaitis, 1863–1864 m. sukilimas Lietuvoje, *Mūsų Žinytas. Karo mokslo ir istorijos žurnalas*, 1921, t. 1, p. 9–50; A. Стороженко, Ксендз Мацкевич, предводитель шайки мятежников, Вильна, 1866; J. Žiugžda, *Antanas Mackevičius – Lietuvos valstiečių vadovas kovoje prieš carizmą ir dvarininkus*, Vilnius, 1951; J. Žiugžda, *Antanas Mackevičius. 1863–1864 metų sukilimo reikšmė lietuvių tautos istorijoje*, Vilnius, 1971; J. Vaišnoras, 1863 m. sukilimas ir dvasiškija, *Aidai*, 1975, Nr. 8, p. 357–366; S. Łaniec, *Ksiądz Antoni Mackiewicz w latach manifestacji, konspiracji i powstania (1861–1863)*, Olsztyn, 2001; G. Ilgūnas, *Antanas Mackevičius. Sukilimo žygiai ir kovos*, Vilnius, 2007; D. Staliūnas, Antanas Mackevičius lietuvių istoriniame naratyve, *Naujasis Židinys-Aidai*, 2008/6, p. 251–258 ir kt.

mirti, laiškais ir jį suimant paimtais dokumentais (toliau – parodymai)². Publikacijoje pateikiamas ir parodymų vertimas į lietuvių kalbą. Parodymai yra jo asmens byla. Kitų istoriografijoje naudojamų šaltinių žinios apie A. Mackevičių tėra amžininkų ar sukilimo dalyvių atsiminimų apie 1863 m. Lietuvoje fragmentai. Tad pagal parodymus yra sprendžiama apie A. Mackevičiaus politinius įsitikinimus, daromos išvados apie jo dalyvavimo sukilime priežastis.

Tačiau be parodymų egzistuoja dar vienas A. Mackevičiaus asmeniui skirtas šaltinis, apie kurį pavieniai tyrėjai yra tik užsiminę, tačiau jis iki šiol nėra buvęs mokslinėje apyvartoje. Tai anoniminis rankraštis „Kunigas Mackevičius kaip istorinė asmenybė. Biografijos kontūrai“³ (toliau – rankraštis), saugomas Varšuvos nacionalinės bibliotekos Rankraščių skyriuje. Pavyko nustatyti, kad jo autorius yra Antanas Medekša (1845–1909)⁴. Kaip ir A. Mackevičius A. Medekša buvo vienas iš 1863 m. sukilėlių Lietuvoje vadų, atstovavo demokratinėms pažiūroms, būdingoms raudonųjų grupei.

Rankraščio teikiamas A. Mackevičiaus įvaizdis yra kitoks nei parodymuose, tačiau abiejuose šaltiniuose aptinkama ir bendrų teiginių. Straipsnis skiriamas parodymų ir rankraščio lyginamajai analizei. Jame aptariamas šaltinių patikimumas, taip pat atliekamas jų teikiamų A. Mackevičiaus politinių pažiūrų, sukilimo motyvų, biografinių duomenų, santykių su dvasininkija, kitais visuomenės sluoksniais lyginimas, esant galimybei – vertinami šaltinių faktai, panaudojant kitus šaltinius.

A. Mackevičiaus parodymų ir rankraščio lyginamoji analizė

Šaltinių patikimumas. Naudojant šaltinius moksliniuose tyrimuose, svarbu įvertinti jų patikimumo lygmenį. Šiuo atžvilgiu abu šaltiniai turi ir privalumų, ir trūkumų.

Parodymų patikimumas. A. Mackevičiaus parodymai tardymo komisijai jį suėmus ir nuteisiant mirti ypač vertingi tuo, kad juose užrašyti autentiški A. Mackevičiaus žodžiai. Vis dėlto šį privalumą akivaizdžiai menkina parodymų trūkumai. Didžiausia parodymų spraga yra A. Mackevičiaus prisipažinimų, išgautų ekstremalioje situacijoje (mirties akivaizdoje), nuoširdumo klausimas. Antai sunkiai įtikėtini A. Mackevičiaus teiginiai, kad jis, Kauno vaivadijos⁵ ginkluotųjų pajėgų organizatorius, einantis Kauno vaivadijos karinio viršininko pareigas, nežinojo Tautinės vyriausybės, Lietuvos sukilė-

² Antanas Mackevičius. *Laiškai ir parodymai*, su. O. Maksimaitienė, R. Strazdūnaitė, Vilnius, 1988.

³ Książd Mackiewicz jako postać dziejowa. Rys biograficzny, *Nacionalinė biblioteka Varšuvoje* (toliau – *NBV*), BN, Rps. IV 6523, 115 s.

⁴ 2011 m. pradžioje straipsnio autorė įteikė spaudai publikaciją „Kunigas Mackevičius kaip istorinė asmenybė. Biografijos kontūrai“, kurios įvade identifikuotas rankraščio autorius, jo gyvasis šaltinis ir parašymo data. Straipsnyje naudojamasi įvado išvadomis.

⁵ Gubernijos. Pagal buvusios ATR teritorinį krašto skirstymą 1863 m. sukilimo organizatoriai gubernijas vadino vaivadijomis, apskritis – pavietais.

lių vadovybės sudėties, rezidavimo vietos ir pan.⁶ Suprantama, kad priešiškos apklausos metu žmogus yra priverstas laviruoti, slėpti informaciją, antra vertus, sprendžiantis gyvenimo ir mirties klausimui pasiaiškinimus kreipia tardytojams priimtina linkme, todėl nemažai A. Mackevičiaus teiginių vargiai gali būti priimami už tiesą.

Antra, A. Mackevičiaus parodymai yra užrašyti ne jo paties, o trečiųjų asmenų – Rusijos valdininkų rusų kalba. Dėl to A. Mackevičiaus žodžių perteikimas nėra adekvatus: parodymuose vartojama valdininkijos, o ne gyventojų terminologija, kuri jau savaime suponuoja nekorektišką A. Mackevičiaus įvaizdį. Pavyzdžiui, 1863 m. sukilimas, kuris savo esme buvo kova prieš svetimą valdymą, dėl nepriklausomybės, parodymų protokoluose nevadinamas sukilimu, kaip jį vadino Lenkijos Karalystės ir Rusijos imperijos prisijungtų žemių gyventojai, o tik „maištu“, „revoliucija“. Tokia valdinė terminologija atspindi oficialią Rusijos imperijos istorinę koncepciją. Pagal šią koncepciją, po ATR padalijimų Rusijos prisijungtosios žemės nuo amžių buvusios Rusijos dalimi, tad neramumai jose galėjo būti tikrai vidaus problemos (maištai, revoliucijos). Netgi jeigu tardomas A. Mackevičius pats ir nebūtų tokių žodžių vartojęs, protokoluojant jie būdavo automatiškai pakeičiami pagal oficialią terminologiją. Todėl jei remtumėmės parodymais, neįvertindami minėtos aplinkybės, A. Mackevičių reikėtų vadinti ne kovotoju už tėvynės nepriklausomybę, o maištininku, nusikaltėliu, kenkiančiu savo valstybės – Rusijos – žemių vientisumui. Taip šaltiniu rėmėsi Rusijos imperijos istorikai. Antra vertus, jį teisingai suprato tyrėjai, kurie savo darbuose vadovavosi istorizmo principu ar, sakysim, atstovavo priešingai politinei stovyklai.

Labai svarbi aplinkybė, susijusi su parodymų teikiamu A. Mackevičiaus įvaizdžiu, yra teisingas šaltinio teksto perskaitymas. Remiantis A. Mackevičiaus parodymais tardymo komisijai, istoriografijoje buvo padaryta išvada apie A. Mackevičių kaip kovotoją už Lietuvos valstybingumą. Tad stabtelėkime prie Lietuvos ateities vaizdinių, egzistavusių XIX a. viduryje.

Pagrindiniai XIX a. vidurio visuomenės požiūriai į Lietuvos ateitį yra aptarti istoriografijoje⁷. Pagal ją, vyraujanti XIX a. vidurio Lietuvos (Rusijos imperijos prisijungtų LDK žemių, tik XIX a. viduryje – be Rytų Baltarusijos ir Užnemunės) visuomenės dalis siekė Abiejų Tautų Respublikos atkūrimo bei Lenkijos (Lenkijos Karalystės) ir Lietuvos sujungimo. Iš jų tik maža dalis matė Lietuvą integralia centralizuotos Lenkijos dalimi, didžioji dalis laikėsi tradicinės unijinės Lietuvos – lygiateisės ATR narės

⁶ Antanas Mackevičius. *Laiškai ir parodymai*, p. 21–22.

⁷ B. G e n z e l i s, Lietuvos ateities perspektyvų analizė XIX a. viduryje, *Problemos*, 1970, Nr. 2, p. 65; V. T r u m p a, Motiejus Valančius – mokytas ir išmintingas žemaitis, A. A l e k n a, *Žemaičių vyskupas Motiejus Valančius*, 2 leidimas su V. Trumpos įvadu ir dokumentų priedais, Čikaga, 1975, p. XXVI–XXVII; E. A l e k s a n d r a v i č i u s, A. K u l a k a u s k a s, *Carų valdžioje. XIX amžiaus Lietuva*, Vilnius, 1996, p. 150–153; Z. M e d i š a u s k i e n ė, Lietuvos samprata XIX a. viduryje, *Praeities baruose*, Vilnius, 1999, p. 217–224 ir kt.

sampratos. Tuo metu krašte taip pat sparčiai stiprėjo regioninis patriotizmas, kurį Lietuvos manifestantų kokardose simbolizavo šalia baltos, raudonos įsiterpanti mėlyna spalva. Jam naują impulsą davė kylančios modernaus federalizmo idėjos: raudonųjų stovykloje būta kalbų apie Lenkijos, Lietuvos ir Rusios (Ukrainos ir Rytų Baltarusijos) federaciją. Tokios federacijos galimybė buvo išsakyta 1861 m. spalio 10 d. Horodlės unijos metinių minėjime Lenkijos Karalystėje, kurio metu buvo pasirašytas simbolinis Lenkijos, Lietuvos ir Rusios bendros unijos aktas, turėjęs populistinį tikslą konsoliduoti visų buvusių ATR žemių gyventojus kovai už jos atkūrimą.

Lietuvos savarankiškumo tema dar kartą buvo paliesta po metų, 1862 m. spalio 10 d. „Kolokole“ išspausdintame Aleksandro Gerceno atsišaukime „Į rusų karininkus Lenkijoje“⁸. A. Gercenas rašė: „mes pripažįstame teisę į savarankiškumą ne tik kiekvienai tautai, išsiskiriančiai iš kitų ir turinčiai natūralias sienas, bet ir kiekvienam geografiniam vienetui, pvz., Sibirui, Lietuvai, Baltarusijai, Ukrainai“. Tad rusų karininkai Lenkijoje raginti drauge su lenkais pasakyti: „tebūnie Lietuva, Baltarusija ir Ukraina su kuo jos nori būti arba su niekuo, kad tik sužinotume jų valią – ne suklastotą, o tikrąją“.

A. Gercenas tačiau neslėpė, kad regionų savarankiškumo teiginys tėra retorinis ir juo tesiekiami laimėti Rusijos imperijos prisijungtų žemių gyventojų palankumo rusų tautai, nes šiuo metu žinoti, ko iš tiesų nori Lietuva, Baltarusija, Mažarusija [Ukraina], yra sunku: Rusijos vyriausybės spauda neduoda jokios galimybės joms pasisakyti, ir kaip tik ta spauda verčia jas painioti visa, kas rusiška, su viskuo, kas vyriausybiška. Iš to aišku, kad ir patį savarankiškumo klausimą būtina atidėti ir iš anksto nespręsti be tų, kurie tik vieni turi tam teisę.

Pastebėtina, kad Lietuva, Baltarusija, Ukraina A. Gerceno prilyginama ne etniam, o geografiniam vienetui. Antra vertus, lietuvių istoriografijoje aptinkama nuomonė, kad ano meto publicistikos klausimas „su kuo“ – Lenkija ar Rusija – turi eiti Lietuva, galėtų rodyti, kad Lietuvos visuomenė ir jos politinė mintis jau buvo subrendusi suvokti save kaip atskirą etnopolitinę bendriją.

Paanalizuokime, kaip Lietuvos politinė ateitis atspindi A. Mackevičiaus parodymuose. Kaip teisingai perskaitomas dokumentas, atspindi jo vertimas.

Parodymų originalai ir jų vertimai buvo publikuoti 1988 m., t. y. sovietiniais metais. Turint omenyje Lietuvos visuomenės situaciją XIX a. viduryje, skaitant publikaciją krinta į akis paradoksalus dalykas: iš parodymų konteksto išpūdis apie A. Mackevičių kaip kovotoją už nepriklausomą Lietuvą nekyla, to nepasakytume apie lietuvišką vertimą. Todėl įvertinsime lietuviško vertimo adekvatumą parodymų rusiškam, lenkiškam tekstui.

⁸ Aleksandro Gerceno atsišaukimas į rusų karininkus Lenkijoje, *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai*, t. 2: 1861–1917, Vilnius, 1965, p. 38–42.

Parodymų rusiško teksto analizė parodė, kad kai kuriuos jo terminus įmanoma interpretuoti dviprasmiškai. Verčiant oficialiajai terminijai būdingų „revoliucijos“, „maišto“, „gaujos“, „revoliucionieriaus“, „maištininko“ terminų kitaip įvardyti ir negalima, tačiau tas nepasakytina apie žodį *народ*, kuris į lietuvių, lenkų kalbą gali būti verčiamas tiek „tauta“ (lenk.: *naród*), tiek „liaudis“ (lenk.: *lud*) – priklausomai nuo konteksto. Panašiai sakytina ir apie žodį *литовский*. Šis žodis pagal kontekstą lygiai taip pat gali būti verčiamas ir *lietuvių*, ir *Lietuvos*. Taigi, teisingai interpretuojant parodymų ypatingą svarbą įgauna kontekstas.

1988 m. lietuviškame A. Mackevičiaus parodymų vertime pagrindiniu konteksto atitikmeniu buvo pasirinktas principas *народ*→*tauta* ir *литовский*→*lietuvių*. Pacituosime parodymų ištrauką, kurios vertimui kaip svarbiausias yra taikomas šis principas (dviprasmiai žodžiai paryškinti):

„**Lietuvių tauta** darbšti, teisinga ir religinga, todėl užsitarnavo mano didžiausios meilės. Aš laukiau tartum atpildo, jau nesakau revoliucinio išstojimo, bet savo **tautos** laisvės. Duota ji, ir kas gi? [Apsiribojo ji tuo, kad] Vargšė **liaudis** tik pakeitė poną – netgi blogiau, nes ponas, kad ir koks būtų blogas, prirėkęs duodavo duonos, o dabar nors mirk – negausi.“⁹

Pagal šį vertimą akivaizdu, kad A. Mackevičius į sukilimą bus išėjęs dėl lietuvių tautos laisvės. Antra vertus, jo žodžiai yra sunkiai suvokiami: XIX a. viduryje lietuvių tautos (moderniąja prasme) formavimasis buvo tik užuomazgoje, sąvoka „lietuvių tauta“ dar nebuvo vartojama, tai – XIX a. pabaigos sąvoka. Be to, neaišku, apie kokią duotą lietuvių tautos laisvę jis kalba? Ir kaip prie jos dera liaudis, pakeitusi poną?

Pritaikykite šiai citatai kitą vertimo principą: *народ*→*liaudis* ir *lietuvių*→*Lietuvos*:

„**Lietuvos liaudis** darbšti, teisinga ir religinga, todėl užsitarnavo mano didžiausios meilės. Aš laukiau tartum atpildo, jau nesakau revoliucijos, bet savo **liaudies** laisvės. Duota ji, ir kas gi? Apsiribojo ji tuo, kad vargšė **liaudis** tik pakeitė poną – netgi blogiau, nes ponas, kad ir koks būtų blogas, prirėkęs duodavo duonos, o dabar nors mirk – negausi.“¹⁰

Pastarajame vertime A. Mackevičiaus mintys logiškos ir aiškios. Jis kalba apie įvykusį baudžios panaikinimą ir nesėkmingą valstiečių reformą. Šiame vertime A. Mackevičiaus žodžiai nebeturi politinio, tautinio, o tik socialinį atspalvį.

Dabar susikoncentruokime ties parodymų vietos, iš kurios paimta citata, kontekstu. Šioje vietoje vienareikšmiškai kalbama tik apie baudžios panaikinimą. Tad visa citata turėjo būti verčiama pagal principą: *народ*→*liaudis* ir *lietuvių*→*Lietuvos*.

1988 m. padarytas neteisingas citatos vertimas duoda pagrindo manyti, kad ir visas parodymų vertimas galėjo būti atliktas neteisingai – juo labiau prisimenant sovieti-

⁹Antanas Mackevičius. *Laiškai ir parodymai*, p. 58–59 (vertimas).

¹⁰Ten pat, p. 56; plg.: p. 58–59 (vertimą).

nio mokslo principus, pagal kuriuos įvykių tiesa būdavo koreguojama pagal sovietinę ideologiją atitinkantį modelį. Antra vertus, publikacija pasirodė Lietuvos nepriklausomybės išvakarėse, tad parodymų teksto interpretacijai galėjo turėti įtakos ir visuomenėje išaukęs istorinio mito poreikis.

Išanalizavus vertimą pasirodė, kad toks spėjimas teisingas: vertimu yra implikuojamas pageidaujamas A. Mackevičiaus įvaizdis. Tai patvirtina ne tik kai kurių ypač svarbių parodymų vietų dviprasmių terminų vertimas, atliktas nepaisant konteksto, sąmoningai manipuluojant žodžiais „tauta“ ir „liaudis“ arba „liaudies“ niekaip nepavykstant paversti „tauta“, ją pakeičiant neutralėsnium „žmonės“ netgi ir ten, kur tekstas užrašytas lenkų kalba, t. y. sąvokos „tauta“ ir „liaudis“ yra aiškiai skiriamos. Taip leidžia manyti ir neleistinas kitų terminų vertimas (pvz., *vyriausybė*→*administracija*¹¹) bei teksto dalių kupiūravimas, kreipiantis parodymų teksto prasmę reikalinga linkme¹².

Įsiskaičius į visą parodymų kontekstą akivaizdu, kad vertimas *narod*→*tauta* vartotinas labai atsargiai: A. Mackevičius krašto gyventojus parodymuose vadina „gyventojais“; žodžiu „liaudis“ (*narod*) visur įvardija tik valstiečius ir mokestinių luomų gyventojus; išskiria žydus, kartais – valstiečius. Nemokestinių luomų gyventojus konkretina: „dvarininkas“, „bajoras“, „ponas“, „valdininkas“, „dvasininkas“. Terminą „tauta“ (*narod*) pavartoja tik kalbėdamas apie svetimas tautas.

Sustokime prie A. Mackevičiaus neva tautiškumą demonstruojančių vietų, atkreipdami dėmesį, kaip keičiasi lietuviško vertimo prasmė taikant skirtingus vertimo principus. Bendra pastaba: toliau straipsnyje cituojamos parodymų vertimo ištraukos yra išverstos griežtai laikantis konteksto. Verčiant ištraukas, akivaizdumo dėlei yra pateikiama naujajį ir 1988 m. vertimą lyginanti konstrukcija, kuri iš karto leidžia matyti abiejų vertimų prasminius skirtumus. Kontekstą atitinkantis dviprasmių termino vertimas citatoje ryškkinamas, jo 1988 m. vertimas nurodomas įstrižiniuose skliaustuose kursyvu. Įstrižiniuose skliaustuose kursyvu taip pat nurodomas 1988 m. padarytas neteisingas kitų teksto vietų vertimas. Laužtiniuose skliaustuose pateikiamos pastabos apie 1988 m. padarytus kupiūravimus, teksto padirbinėjimus, taip pat – būtini vertimo teksto paaiškinimai.

Taigi.: „Mano siekis buvo pakelti mano **Lietuvos liaudies** /*lietuvių tautos*/ žmogiškąjį orumą, kuriuo nesirūpino bajorai ir **liaudžiai** [pastarasis žodis 1988 m. verčiant praleistas] nepadedantis /*neraikalinga*/ imperinės Rusijos valdymas /*administracija*/. [Mano] užsiėmimas /*tikslas*/ buvo skleisti ir propaguoti sukilimo [idėją], iš pradžių slapta /*partizaniškai*/, o galiausiai grynai **liaudies** /*liaudies*/ sukilimu priversti vyriaus-

¹¹ „Vyriausybės“ falsifikavimas į „administraciją“ atliekamas derinantis prie sovietinės sukilimo koncepcijos, pagal kurią sukilėliai kovojo ne prieš Rusijos valdžią, o prieš „caro valdžią“, dvarininkus.

¹² Antai žr. citatos (9 nuoroda) paskutinio sakinio vertimą. Sakinyje, kuriame kontekstas labai aiškus, pereita prie principo *narod*→*liaudis*, tačiau siekiant priderinti jo prasmę prie viso teksto prasmės, kupiūruota „netinkama“ pradžia.

sybę daryti reformas arba atiduoti [Lietuva] Lenkijai kaip Lenkijos */vieną jos/* dalį.¹³ Ir kitoje vietoje: „[...] nejaugi Rusija neturi kitų valdininkų mano kraštui, išskyrus pačius nesąžiningiausius? Nejaugi toji mano **liaudis** */tauta/* tokia nelaiminga, kad jai be nevilties, nieko nebelieka iš **tautų** */tautu/* likimo? Betgi tai kelių milijonų **liaudis** */tauta/*. Ir **liaudis** */tauta/*, verta globos – jau nebe Dievo, o vyriausybės, tegul ir Rusijos, nes iki galo nesugadinta, nors administracija ir stengiasi ją gadinti.“¹⁴

Dar toliau, jau iš pirmojo lenkiško A. Mackevičiaus laiško pulkininkui Božerianovui: „Mano troškimas **liaudžiai** */żmonëms/* [NB: originale: *ludu*] gero davė man jėgų ir galimybės sukelti ją */liaudį/*, ir ne kuriuo nors kitu tikslu, o tik siekiant to, kad ji pažintų save ir pasakytų, ar su Rusija, ar su Lenkija nori būti sujungta */susijungusi/*. Tokia teisė jau egzistuoja Europoje, o ji negalėjo būti išsakyta kitaip, kaip tik per išsilaisvinimą. Bet tai pasiekama karu, o Lietuvoje jis turėjo kilti per karą Lenkijoje. Tokios buvo tolesnės mano politinės pažiūros. Bet kadangi Lietuvai trūksta daugelio sąlygų savarankiškai revoliucijai ir per ją pasiekimo ko nors patvaraus ateičiai, aš ir norėjau mase padėti Lenkijai, o iš jos reikalauti pagalbos revoliucijai Lietuvoje ir tuo iškovoti **liaudžiai** */liaudžiai/* bent laikiną pilietinių teisių pripažinimą ir nemokamą žemės suteikimą. Tai gerokai būtų pakėlę **liaudį** */liaudį/* ir anksčiau ar vėliau ji būtų tarusi žodį dėl savo likimo ateityje.“¹⁵

Iš laiško akivaizdu, kad A. Mackevičius, kalbėdamas apie Lietuvos liaudį, turi omenyje ne lietuvių valstiečius, kaip implikuoja 1988 m. vertimas, o XIX a. vidurio Lietuvos (dar kartą priminsime: po III ATR padalijimo Rusijos imperijos prisijungtų LDK žemių) valstiečius (tiek etninius lietuvius, tiek baltarusius ar kt.) – „kelių milijonų liaudį“. Iš tiesų vyksta sukilimas dėl Lenkijos Karalystės ir Lietuvos sujungimo, kurį, Rusijos valdžios akimis, inspiravusi prolenkiška bajorija; A. Mackevičius teigia tardytojams, kad išeidamas į sukilimą, siekęs ne vien bajorijai, o ir liaudžiai suteikti galimybę spręsti, su kuo norinti būti sujungta – su Lenkija ar su Rusija¹⁶. Toks A. Gerceno, kuris tardytojams vis dėlto buvo „savas“, nes rusų maištininkas, minčių plėtojimas drauge turi rodyti jiems, kad jį suklaidinę patys rusai.

A. Mackevičiaus Božerianovo klausia: „Sakykite, pone pulkininke, ar čia esama kokių nors machinacijų prieš valdžią ar savęs išaukštinimo, kaip man primetama komisijose?“¹⁷ Kad pats nėra nusistatęs prieš Rusijos valdžią, priešingai – siekia jai padėti, rodytų ir antrojo laiško Božerianovui (vėlgi lenkų kalba) patarimai, kaip

¹³ *Antanas Mackevičius. Laiškai ir parodymai*, p. 20; plg.: p. 37 (vertimą).

¹⁴ Ten pat, p. 58; plg.: p. 61 (vertimą).

¹⁵ Ten pat, p. 64; plg.: p. 68 (vertimą).

¹⁶ Šis tekstas rodo, kad A. Mackevičius žinojo apie A. Gerceno atsišaukimą „Į rusų karininkus Lenkijoje“. Kad jį pasiekdavo demokratinės emigracijos periodinė spauda, patvirtina rankraštis (žr.: „Książd Mackiewicz jako postać dziejowa“, p. 23).

¹⁷ *Antanas Mackevičius. Laiškai ir parodymai*, p. 64.

antilenkišką svertą panaudoti Lietuvos vietininkystę Rusijos imperijos sudėtyje: „Dabar prašau Jūsų dėl savo **liaudies** /*tautos*/ [NB: originale: *lud*]. Jeigu nenorite, kad vėl įvyktų tai, kas įvyko [sukilimas], pirmiausia išsiųskite /*išvykite*/ bajorus už Nemuno. Arba sulyginkite **liaudies** /*valstiečių*/ ir bajorijos teises. Kodėl Lietuva veržiasi prie Lenkijos? Nes susijungė su ja laisva valia, o ne prievarta, tad ar Rusija negali to padaryti? Duokite Lietuvai teisę, duokite vietininkystę /*vietininką*/ – tegu kuris nors iš kunigaikštukų apsigyvena Vilniuje, o tada paklauskite – ar su Lenkija nori būti, ar su Rusija? [...]. Dar kartą prašau Jus, pone pulkininke, išsaugokite man gyvastį ir būsiu ištikimas caro pavaldinys.“¹⁸

Cituotose tekstų ištraukose A. Mackevičiaus minčių nelogiškumas, tvirtesnės pozicijos stoka tiek akivaizdi, jog peršasi prielaida, kad jo parodymai ir pasisakymai greičiau yra „pelės ir katės“ žaidimas, nei nuoširdus prisipažinimas, diplomatinis laviravimas siekiant išvengti mirties, nei tikrosios politinės pažiūros.

Iš parodymų, taikant vertimo principus *народ*→*liaudis* ir *народ*→*tauta*, *литовский*→*lietuvių* ir *литовский*→*Lietuvos* adekvačiai kontekstui, peršasi kelios išvados. Akivaizdu, kad A. Mackevičius ir galvoje neturi nepriklausomos Lietuvos – nei modernios, nei etnografinės. Lietuva jam yra istorinis geografinis regionas, didesnės valstybės dalis. Parodymuose A. Mackevičiaus deklaruojami sukilimo motyvai tik socialiniai, susiję su Lietuvos valstiečių gerove, jų pilietinėmis teisėmis. O kur Lietuvos liaudžiai pagerėtų gyvenimas – Lenkijoje ar Rusijoje apskritai jam ne taip ir svarbu. Tardytojus jis primygtinai tikina, kad į sukilimą išėjęs dėl valstiečių nuoskaudų, jų poreikių nepaisymo, siekdamas pažaboti tiek bajorų, dvarininkų, tiek Rusijos vyriausybės, administracijos sauvalę, priversti valdžią daryti palankius sprendimus valstiečių reformos klausimu: „Jeigu kas ir pasitarnavo mano propagandai, tai policija ir vyriausybės valdymas /*valdžios administracija*/. Beje, dvarininkai daug man padėjo dažnu nežmonišku elgesiu [su valstiečiais]. O jei /*Kai*/ aš kalbėjau **liaudžiai** /*valstiečiams*/, kad ponai ir apskritai bajorai yra vyriausybės /*caro administracijos*/ rykštė, ir kad, duos Dievas, [1988 m. verčiant pridėta frazė: *ateis laikas, kada*] sulaužysime tą rykštę, **liaudis** /*žmonės*/ kėlė rankas į dangų /*aukštyn*/ ir žadėjo man visuotinę pagalbą. Labai [gerai] galiu susikalbėti keletu tarmių, todėl niekada nepraleisdavau progos pasakyti pamokslą. Čia nebuvo niekam pasigailėjimo: ar jis buvo dvasininkas, ponas, bajoras, valdininkas, ar valstietis, kiekvienam klojau gryną teisybę, ragindavau pasitaisyti, kaip atpildą pranašaudamas savo tėvynės laisvę. Atimtos bažnyčios, iš vienuolynų išvaryti dvasininkai – ar tai maža pavyzdžių blogai vyriausybės valiai parodyti? Argi draudimas mokyti vaikučius katekizmo, priešinimasis blaivybės skleidimui ir dėl to kilę įvairūs persekiojimai /*represijos*/ nebuvo aiškus įrodymas, jog Rusijos vyriausybė nesirūpina mano **liaudimi** /*liaudimi*/, siekia jos amoralumo, taigi pražūties?“¹⁹ Ir prieš

¹⁸ Ten pat, p. 78–79; plg.: p. 79–80 (vertimą).

¹⁹ Ten pat, p. 34–35; plg.: p. 48–49 (vertimą).

tai: „[...] myliu savo Lietuvą, jai pašvenčiau savo silpnas jėgas. Neturėjau aš nieko prieš imperatorių /*carą*/ Aleksandrą II, nei prieš rusų **tautą** /*liaudį*/, ir tik administracijos neteisingumas ir priespauda įdavė [man] į rankas ginklą ir aš kovojau kaip kareivis ir vadas. [Tai] čia aiškinu ne todėl, kad bijočiau teismo, nes mano sąžinė švari, o [atskleisdamas] tikruosius savo įsitikinimus, kaip žmogus, suvokiantis savo veiksmus /*ko siekia*“²⁰.

Antra vertus, parodymų socialinio pobūdžio teiginiai nekelia įtarimo, kad A. Mackevičius kalba nenuoširdžiai – ypač prisimenant jo sukilėlių būrio valstietiškumą. Vis dėlto naudojant parodymus kaip šaltinį, atkreiptinas dėmesys, kad socialinis sukilimo motyvas yra itin priimtinas tardytojams: Vilniaus generalgubernatorius Michailas Muravjovas, sukilimo malšintojas, valstiečius mato vienintele politine atrama imperijos vakarų gubernijose, jie mažiausiai yra užsitraukę Rusijos valdžios nemalonės. Tokią mintį dar sustiprina ypač didelė kritika, išsakoma dėl valstiečių Rusijos vyriausybės, administracijos, o taip pat didžiausio Rusijos priešo – socialinio krašto elito, lenkų kultūrą ir nepriklausomybės tradicijas puoselėjančios bajorijos atžvilgiu ir pastarosios tapatinimas (NB!) su Rusijos vyriausybės įrankiu. A. Mackevičius tarsi teigtų, kad jo sukilimo motyvai nesisieja su bajorijos politiniais interesais, nėra prieš Rusijos valdymą ir tesiekia tobulinti krašto administravimą. Ir tik vienintelis parodymuose prasystantis sakinytis, kad moralinio visuomenės atsinaujinimo atpildas yra tėvynės laisvė („[...] kiekvienam klojau gryną teisybę, ragindavau pasitaisyti, kaip atpildą pranašaudamas savo tėvynės laisvę“²¹), keltų įtarimą dėl deklaruojamų A. Mackevičiaus pažiūrų (žr. toliau), tad laikytinas neapsižiūrėjimu, padarytu ekstremaliois aplinkybėmis.

Rankraščio „Kunigas Mackevičius“ patikimumas. Antrasis šaltinis – rankraštis „Kunigas Mackevičius“ – yra amžininko atsiminimai. Pirmoji rankraščio dalis apima 1860–1862 m. Lenkijos Karalystės ir 1861–1862 m. Lietuvos patriotinio sąjūdžio įvykius bei jų visuomeninę politinę analizę, dėmesį fokusuojant į dvasininkiją ir A. Mackevičiaus asmenį. Antrasis skyrius daugiausia skirtas A. Mackevičiaus kovų ir žūties aprašymui, jo pažiūrų į sukilimo eigą, taktiką, vadovybę ir pan. perteikimui.

Skaitant rankraštį privalu žinoti, kad jame vartojamos specifinės, XIX a. viduriui būdingos sąvokos. Terminu „Lenkija“ („Polska“) vadinama buvusioji Abiejų Tautų Respublika. Atskiros tokios „Lenkijos“ teritorijos yra išskiriamos: Lenkijos Karalystė arba Kongresinė Lenkija (jai priklauso ir Užnemunė), Lietuva (po III ATR padalijimo Rusijos imperijos prisijungtos LDK žemės (išskyrus Žemaitiją), Žemaitija, Rusia (Rytų Baltarusija, t. y. po I ir II ATR padalijimo Rusijos imperijos prisijungtos LDK žemės). Etniškai ar etnokultūriškai skirtingi regionai vadinami Mazovija, tikrąja Lietuva (Aukštaitija), Žemaitija, Rusia. Specifinis teritorinis vienetas yra Kuršas (buvusi

²⁰ Ten pat, p. 33; pgl.: p. 47–48 (vertimą).

²¹ Ten pat, p. 34.

Kuršo kunigaikštystė). Prūsijos ir Austrijos prisijungtos buvusios ATR teritorijos vadinamos Poznanės kunigaikštyste, Poznanės kraštu, Galicija, Krokuvos kraštu.

Lenkais, lenkų tauta politiniu aspektu vadinami visi buvusių ATR žemių gyventojai, lenkų sąjūdžiu, lenkų sukilimu – įvairiose buvusios ATR teritorijose vykę valstybingumo atkūrimo bandymai, lenkiškumu – visų buvusios ATR žemių gyventojų istorinis ir dvasinis bendrumas.

Rankraštyje glūdi visiems atsiminimams būdingas trūkumas – įvykiai jame atspindimi subjektyviai, dėl to kyla pagrįstas klausimas – kiek autoriaus pasakojimas yra artimas realybei. Pavyko nustatyti, kad rankraštis rašytas XX a. pradžioje, apie 1900–1904 m., taigi, po 1863 m. sukilimo praėjus nemažai laiko. Antra vertus, priešingai nei pirmajame skyriuje patalpintas patriotinio sąjūdžio įvykių tekstas, parašytas žvelgiant į juos iš laiko atstumo, A. Mackevičiaus biografiniai duomenys bei antrasis rankraščio skyrius apie jo kovas remiasi 1864–1865 m. A. Medekšos „Ojczyznoje“ paskelbta „Sukilėlių būrių Žemaitijoje monografijos“²² medžiaga.

Unikaliausia A. Mackevičiaus biografijos savybė ta, kad jos pasakotojas teigia, jog jis drauge su A. Mackevičiumi kovojo viename būryje, artimai bendravo iki pat jo pasitraukimo iš būrio, esąs jo asmeninių įsitikinimų, kovų liudininkas, o rankraštyje žada perteikti ne savo, bet jo mintis apie gyvenimo kelią, politines pažiūras, patriotinę veiklą ir sukilimą. Kadangi pats A. Mackevičius savo biografijos nėra palikęs, pagal istoriografijoje aptinkamus biografijų patikimumo kriterijus toks jo mintis rekonstruojantis šaltinis būtų itin patikimas²³.

Sakėme, kad A. Medekša buvo A. Mackevičiui artimų politinių pažiūrų ir taip pat kovojo sukilime. Deja, taip pat privalu pasakyti, kad jis nebuvo jo kovų bendražygis, taigi, negalėjo būti ir pokalbių draugas, kaip teigiama rankraštyje. Iš tiesų, rašydamas apie A. Mackevičių, A. Medekša pasinaudojo kito žmogaus, kovojusio A. Mackevičiaus būryje, atsiminimais²⁴. Tai buvo viena iš priežasčių, dėl ko rankraščio nepasirašė, o tai rodytų A. Medekšą buvus sąžiningu autoriumi.

Šiaip ar taip – A. Mackevičiaus ir jo žygių gyvojo liudininko bendravimas buvo neprievartinis. Tad rankraštyje pateiktas A. Mackevičiaus gyvenimo kelio pasirinkimas, politinės pažiūros, motyvai, pastūmėję į sukilimą, jeigu A. Medekša juos perpasakojo tiksliai, gali būti tikėtini. Blieka viltis, kad būdamas sąžiningas žmogus, vargiai būtų

²² Monografija oddziałów powstańczych na Żmudzi, *Ojczyzna, dziennik polityczny, literacki i naukowy*, 1864, nr 108, 109, 115, 116, 124; 1865, nr 15, 16, 38–40, 45, 59, 60.

²³ Antai vertindamas įvairias biografijas, istorikas Nerijus Šepetys rašo, kad biografų nukrypimų nuo realių veikėjų biografijų retai pavyksta išvengti – „nebent biografas būtų [...] buvęs artimas biografijos objektui (nepalikusiam jokio platesnio rašytinio pasakojimo apie save), lydėjęs jį per jo gyvenimą ir turintis galimybę savo herojaus gyvenimą pavaizduoti ir iš „vidaus“, ir iš „išorės““ (žr.: A. S t r e i k u s, *Diplomatas Stasys Antanas Bačkis / Rec.: Nerijus Šepetys, Lietuvos istorijos studijos*, t. 19, 2007, p. 164).

²⁴ Žr. 4 nuoroda.

ryžęsis labiau nuo A. Mackevičius nuomonės nutolti, antra vertus, nėra abejonės, kad rankraštyje bus pridėjęs ir savo samprotavimų.

Šaltinių lyginamoji analizė. Palyginsime parodymų ir rankraščio teikiamą A. Mackevičiaus paveikslą. Lyginsime teiginius, kurie aptinkami abiejuose šaltiniuose, taip pat ir tuos, kurie šaltiniuose skiriasi. Nuorodose nurodysime kitus šaltinius, kurie paremia vieną ar kitą teiginį, taigi, padidina jo patikimumą.

Biografiniai duomenys. Parodymuose esančiame Laikinojo lauko auditoriato nuosprendyje A. Mackevičius įvardijamas kaip Kauno gubernijos bajoro sūnus, pirminį išsilavinimą gavęs namuose, vėliau mokėsis Vilniaus gimnazijoje, Kijevo universitete ir Varnių dvasinėje seminarijoje. Įšventintas 3 metus vikaravo Krekenavoje, vėliau 8 metus buvo Paberžės (Panevėžio apskritis) filijalistas²⁵. Pats A. Mackevičius save pristato Paberžės (Panevėžio apskritis) dvasininku, kilusiu iš nepasiturinčių bajorų, taip pat nurodo savo amžių – 37 metus²⁶.

Pagal rankraščio teiginius, A. Mackevičius – kilimo žemaitis, neturtingo bajoro nuo Liaudės upės apylinkių sūnus, gimė Liolių parapijoje, netoli Tytuvėnų. Šešerius metus lavinosi Vilniaus karmelitų vienuolyne prie Visų Šventųjų bažnyčios. Vėliau dvejus metus studijavo Kijevo universitete laisvuju klausytoju (studentu tapti neturėjo lėšų), priklausė patriotiniam lenkų studentų rateliui. Po to įstojo į Žemaičių vyskupijos seminariją Varniuose, ją baigė, buvo iššventintas, prieš sukilimą kunigavo Paberžės filijoje²⁷. Rankraštyje detaliai aprašyta A. Mackevičiaus nelaisvė ir mirtis Kaune.

Tiek parodymuose, tiek rankraštyje nurodomos A. Mackevičiaus biografijos datos ar laikotarpiai netikslūs.

Kunigystės pasirinkimo savitumai. Parodymuose ir rankraštyje pateikiami skirtingi A. Mackevičiaus kunigystės pasirinkimo motyvai. Parodymuose šis motyvas yra grynai socialinis: „[...] įstojau į dvasininkų luomą, turėdamas tikslą arčiau prieiti prie savo liaudies“²⁸. Rankraštyje teigiama, kad A. Mackevičiaus apsisprendimas tapti dvasininku buvęs iracionalus ir atsiradęs grįžtant iš Kijevo į Lietuvą, kelionės metu užsukus į kapucinų vienuolyną: „Dieviška idėja nauja jėga sudrebino jo krūtinę, kai pamaldžiai klausėsi mišių bažnyčioje. Pasakojo, kad buvo labai nusiminęs ir patyrė labai keistą išgyvenimą. Mintys ir jausmai, sustiprinti pranašiškos nuojautos, sukėlė jame staigų ir netikėtą pokytį. Pajuto privaląs būti dvasininku. Pakėlė ir nuolankiai nulenkė galvą prieš Aukščiausiojo valią“²⁹.

Santykių su dvasininkija savitumai. Parodymuose teigiama A. Mackevičiaus dvasinio ir idėjinio kontakto su kolegomis dvasininkais stoka: „daugelyje iš jų mačiau

²⁵ Antanas Mackevičius. *Laiškai ir parodymai*, p. 73.

²⁶ Ten pat, p. 19–20.

²⁷ Ksiądz Mackiewicz jako postać dziejowa, s. 12–16.

²⁸ Antanas Mackevičius. *Laiškai ir parodymai*, p. 35.

²⁹ Ksiądz Mackiewicz jako postać dziejowa, s. 16.

arba lenkiškumo ir bajorų nekenčiančius fanatikus, pasiruošusius viską paaukoti Lietuvai per terorizmą ir visišką visuomenės sunaikinimą, arba užsiėmusius tik savimi ir keliaklupsčiaujančius prieš bajorų dvarus, arba visiškai abejingus viskam⁴³⁰.

Rankraštyje iškeliama A. Mackevičiaus nesutarimai su bažnytine vadovybe, aiškina, kodėl jis nekilo pareigose: „Bendraudamas su bažnytine valdžia rodydavo nepagarbą tuštiems biurokratiniais formalumams, tad jos visiškai nebuvo matomas. Nevardinsiu jo sąmojingų ar kandžių pajuokavimų su garsėjančiais formalizmu dekanais. Tačiau negalėta jo pasmerkti, nes buvo dievobaimingas ir pavyzdingo gyvenimo būdo, be to, rūpinosi parapijiečiais ir bažnytėle, sąžiningai ir pasitikėdamas savimi nurodydavo savo vyresnybės klaidas ar nesąmones. Garsėjo pamokslais, o ypač tuo aiškumu ir logika, būdinga teisuoliui, nevyniojančiam žodžių į vatą.“⁴³¹

Ir toliau: „Šiuo požiūriu Mack[evičiaus] elgesys neturėtų atrodyti keistas, kaip apie tai manė net jo artimiausieji. Dvasios viršenybė ne visados nusizemina prieš hierarchinį autoritetą, ypač kai eina kalba apie poelgius. Vis dėlto ne prelatai ir ne vyskupai buvo tautinio sąjūdžio priešakyje, o Mackevičius, kunigas ne iš pareigų, o iš dvasios. Tad nenuostabu, kad, jausdamas tai, kas rusena jo krūtinėje, „teisėsi visur būti pirmas“. [...] Mack[evičius] dar prieš sukilimą, o ir sukilimo metu turėjo daug priešininkų, net ir tarp dvasininkų“⁴³².

Ir parodymuose, ir rankraštyje išsakomas neigiamas A. Mackevičiaus požiūris į vyskupą M. Valančių. Parodymuose A. Mackevičius M. Valančių taip apibūdina: „Mes gerbėme jį kaip dvasininką ir kupiną energijos vyskupą, o ne kaip žmogų, turintį pastovų, tvirtų įsitikinimų charakterį. Todėl mes niekad nepaisėme jo žodžių ir pažadų, nes jie keitėsi priklausomai nuo aplinkybių. Apie eminencijos politinius įsitikinimus kiekvienas sprendė ir kalbėjo kaip tinkamas. Aš pats mažai jų paisiau, o paskutiniai jo [ganytojo] laišakai mane įtikino, kad neklydau.“⁴³³ Rankraštyje M. Valančius nurodomas kaip pavyzdys tų dvasininkų, kurie „Gera nesuprasdami vykstančių įvykių, nei buvo, nei įstengė būti pavyzdžiu tautai. Gal stokojo autoriteto ar moralinės galios, kuri sustiprintų bajorijos aukos dvasią. Nesistengė skatinti savanoriško [bajorijos] pasiūkimo, o dažniausiai palaikydavo arba bajorijos, arba tik liaudies pusę („Pvz., vyskupas V[alančius], jo kreipimaisi į liaudį 1861 m.“⁴³⁴)³⁵.

³⁰ *Antanas Mackevičius. Laiškai ir parodymai*, p. 65.

³¹ Ksiądz Mackiewicz jako postać dziejowa, s. 23–24.

³² Ten pat, p. 24–25.

³³ *Antanas Mackevičius. Laiškai ir parodymai*, p. 82. Kalbama apie Žemaičių vyskupo M. Valančiaus pirmąjį ir antrąjį ganytojo laišką liaudžiai dėl 1863 m. sukilimo, kuriuose matyti posūkis nuo sukilimo kaip Dievo valios įvardijimo į jo pasmerkimą.

³⁴ Pirmasis ir antrasis 1861 m. Žemaičių vyskupo M. Valančiaus ganytojo laiškas liaudžiai dėl baudžios panaikinimo, kuriuose raginama geranoriškai priimti caro „Manifestą“, laikytis jo nurodymų, nekonfliktuoti su ponais.

³⁵ Ksiądz Mackiewicz jako postać dziejowa, s. 31.

Šaltinių teikiami vyskupo M. Valančiaus vertinimai leistų daryti išvadą, kad nei-
giamas požiūris į vyskupą bus buvusi asmeninė A. Mackevičiaus nuostata, o ne siekis
apsaugoti jį politiškai, kaip spėliota istoriografijoje komentuojant parodymus.

Politinių pažiūrų savitumai. Parodymuose A. Mackevičiaus politinis brendimas
siejamas su socialiniais valstiečių reikalais, o politine veikla iki sukilimo įvardijama
dvasininkų, dvarininkų, Rusijos vyriausybės, administracijos kritika dėl ydų, piknau-
džiavimo valdžia, socialinių santykių³⁶, t. y. jo socialinio turinio ganytojiška retorika,
kurios rezultatas – valstiečių pasitikėjimo įgijimas. „Stengiausi aplankyti kiekvieną
liaudies susirinkimą: krikštynas, vestuves, laidotuves – tai buvo [mano] propagandos
vietos“. [...] Turiu pridurti, kad tai buvo ne vienos dienos, o 12-os metų triūsas⁴³⁷.

Parodymuose taip pat užsimenama apie A. Mackevičiaus ryšius su raudonųjų
organizacija, konkrečiai – su organizacijos Kauno padaliniu. Šiam A. Mackevičius
liudijimui būdingas tam tikras niekinamas, konfrontacinis atspalvis, kuris gali rody-
ti ir konfliktišką charakterį, ir laviravimą ekstremaliois aplinkybėmis: „[...] mano
populiarumas [valstietijoje] augo, ir dėl to pas mane ėmė plūsti vadinamieji patriotai.
Išėjo taip, kad daktaras [Aleksandras] Šilingas³⁸ pakvietė mane prisidėti prie Sąjūdžio
partijos, bet tai tetruko vos keletą dienų. Susipažinau su [Boleslovu] Dluskiu, kažko-
kiais dviem lenkų emisarais (kas jie, neklausiau), [Boleslovu] Koliška, [Edvardu ir
Liucijonu] Toločkomis ir kitais jaunais dvarininkais iš Vilniaus ir Kauno. Bet kadangi
ir čia likau tvirtas, manimi nepasitikėjo ir išsigalvodavo pavardes [...]“⁴³⁹.

Rankraštyje A. Mackevičiaus politinis brendimas aiškinamas Kijevo universiteto
aplinka, Tautų pavasariu ir Italijos suvienijimu. Rašoma, kad universitete jis įstojo į
patriotinių lenkų studentų ratelį, kuriame persiėmė jo lūkesčiais. Informatyvi ir toles-
nė citata: „Tačiau jei, sakysime, gyveni tuo laikotarpiu, kai prie Magentos ir Solferi-
no buvo iškelta laisvos Italijos vėliava, tai gyveni tuo metu, kai išlaisvintos Romos
atspindys pažadino lenkų širdyse nebylų, bet gilų solidarumą. Garbingas dvasininkas
[A. Mackevičius] su tavimi pradės kalbą nuo Europos reikalų. Pasikeisite informacija,
o toliau vyks įvykių vertinimas. Pastebėsi, kaip kunigas pakyla iš vietos, kilnų veidą
užlieja lengvas raudonis, ir prieš savo valią persiimsi jo mintimis. Suvoksi, kad yra su-
vienytos Italijos rėmėjas ir, jokiū būdu nepažeisdamas Šventojo Tėvo autoriteto, atrasi
jame ne pusinių priemonių šalininką, o nuoširdų žmonijos draugą.“⁴⁴⁰

A. Mackevičiaus politinė veikla iki sukilimo siejama su patriotine, ne su socialine
sfera. Be to, rašoma, kad iki 1861 m. A. Mackevičius iš viso nevykdė kryptingesnio

³⁶ Žr. anksčiau cituotą tekstą (19 nuoroda).

³⁷ *Antanas Mackevičius. Laiškai ir parodymai*, p. 34, 35.

³⁸ Lietuvos raudonųjų organizacijos Kauno padalinio vadovas.

³⁹ *Antanas Mackevičius. Laiškai ir parodymai*, p. 35–36. Minimi būsimieji 1863 m. sukilėlių Lietuvoje
vada, raudonųjų atstovai.

⁴⁰ Książdz Mackiewicz jako postać dziejowa, s. 22.

patriotinio darbo: „[...] kiek žinome, [jo] patriotinio veikimo sfera iki 1861 m. ribojosi vos viena apylinkė. Dar nebūta geriau apgalvoto plano ir konkretesnės veiklos. Beveik visa susivedė į šeimyninius pokalbius – ar būtų kalbama apie tolimą Lenkijos praeitį, ar apie 1831 m. sukilimą, [Simoną] Konarską ar Poznanės kun[igaikštystės] sąjūdžius⁴¹.

Pagal rankraštį, A. Mackevičiaus aktyvesnis patriotinis veikimas prasidėjo drauge su manifestacijomis⁴². „Pamokslai ir kalbos bent kiek gausiau susirinkus žmonėms ėjo tiesiog apie Lenkijos išlaisvinimą. Atvirai ir drąsiai aiškino apie patriotų pareigas, o Maskva⁴³ į tai buvo priversta žiūrėti pro pirštus. To priežastis – tas pats ginčytinas klausimas⁴⁴. Mack[evičius] turėjo didelį liaudies populiarumą ir pagarbą. Tad Maskva vengė areštuoti liaudies numylėtinį, nes būtų tapusi nepopuliari ir paskatinusi liaudies religinį kerštą [...]“⁴⁵.

Asmens savitumai. Parodymuose A. Mackevičiaus pažiūros siejamos tik su liaudies interesais. Rankraštyje akcentuojamas jo pažiūrų universalumas, politinių įsitikinimų dėmė su krikščioniškojo teisingumo, prigimtinės žmogaus, tautos laisvės principais: „Ne autoritetu politinių kombinacijų, paremtų veidmainyste vienu ir įtarumu kitų, o tik Evangelijos autoritetu Mack[evičius], kaip dvasininkas ir Lenkas, grindė savo politines teorijas. Su širdies skausmu išskeldavo tai, kas yra, ir pagal Evangeliją nurodydavo tai, kaip turi būti. Būdamas lenkas, jis nebuvo joks revoliucionierius, kaip gal galėjo pasirodyti keletui politinių neūžaugų, tačiau buvo tikras tautų misijos, kurią nurodė Dievas Žmogus dar prieš devyniolika šimtmečių, išpažinėjas. O kaip Kordecis ir Skarga – respublikos šalininkas, nes Lenkas, – ar galėjo, sekdamas primityvių ar aklimatizuotų pusgalvių pavyzdžiu, būti revoliucionieriumi dėl Lenkijos, Romos ar Prancūzijos, kada jis – dvasininkas ir pilietis – mokėjo mylėti ne tik liaudį, bet ir tautą? Kada jis buvo krikščionis, mylintis artimus, ne tik dėvinčius pilką sermėgą, o ir šilkinį turtuolio apsiaustą?“⁴⁶

Taigi, rankraštyje A. Mackevičius atstovauja evangeliškosioms vertybėms ir tame matoma jo kaip istorinės asmenybės didybė, „nuostabi dvasios laisvė ir minčių

⁴¹ Ten pat, p. 25.

⁴² Tai patvirtina A. Dalevskos atsiminimai (Apolonijos Dalevskos atsiminimai, 1915, *Lietuvos valstybės istorijos archyvas*, f. 1135, ap. 8, b. 38, l. 44–45). Rašoma, kad 1862 m. A. Mackevičiaus dalyvauta liberaliame dvarininkų ir inteligentų ratelyje Kėdainiuose tarp Bergmanų–Dalevskių šeimos bendraminčių. Šiame ratelyje dirbta nustatant veiklos krašto labai kryptis. Veiktas jaunimas ne tik skelbiant jam gerus principus, bet ir mokant jį savo gyvenimo pavyzdžiu, sąžiningu darbu, dora ir teisingumu pritaikyti tuos principus gyvenime.

⁴³ Rusijos imperijos valdžia.

⁴⁴ Valstiečių klausimas.

⁴⁵ Książdz Mackiewicz jako postać dziejowa, s. 77.

⁴⁶ Ten pat, p. 22–23.

originalumas⁴⁷. Jo asmuo lyginamas su tautinio teisingumo, lenkiškumo ir tikėjimo apaštalais Petru Skarga ir Adomu Stanislovu Naruševičiumi, Ignotu Krasickiu, Simonu Konarskiu, kurie „Evangelijos pagalba žodžiu ir raštais vedė Žečpospolitą jai skirtu keliu“⁴⁸.

Iškeliamas A. Mackevičiaus asmens kilnumas, moralus, kuklus gyvenimo būdas, patriotizmas, pagalba vargstantiems, dėmesys liaudies švietimui⁴⁹: „Gyveno kukliai, netgi skurdžiai, pirmiausia mylėjo kenčiančius ir dosniai dalindavo išmaldą. Mužikėlis, kuriam neužderėjo laukai, sudegė pastatai ar kruša išmušė rugius, ateidavo į kleboniją ir tikrai iš ten neišeidavo tuščias. Nelipo prie jo egoistinių pastangų užkratas, o iš čia – piktnaudžiavimas bažnytine valdžia, kuris tuo metu pakankamai greitai įsigavo tarp dvasininkų, nei tas moralinis apsnūdimas, nuodijantis ir silpninantis visuomenės dvasią. Negalėdamas įtakoti kitų, pats save ugdė [Mauryco] Mochneckio ir [Jokimo] Lelevelio veikalais, taip pat ir periodiniais leidiniais, kuriuos jam slapta pristatydavo iš užsienio. O tuo tarpu mokė liaudį skaityti ir rašyti, nes įsteigė mokyklėlę.“⁵⁰

Sukilimo motyvų savitumai. Parodymuose A. Mackevičiaus įsitraukimo į sukilimą motyvai yra vien socialiniai, susiję su Rusijos imperijos prisijungtų žemių valstiečių materialiniais ir dvasiniais interesais: „Štai mano propagandos draugai: administracinio valdymo, policijos, ponų vykdoma liaudies spauda ir [religinis] nepakantumas.“⁵¹ Parodymuose teikiami A. Mackevičiaus sukilimo motyvai yra specifiniai ir nesutampa su XIX a. vidurio Lenkijos Karalystės ir Lietuvos visuomenės sukilimo motyvais.

Antra vertus, prisiminkime jau cituotą A. Mackevičiaus parodymų teiginį – šalia socialinio pobūdžio pasisakymų įsiterpusią mintį, kad moralinio visuomenės atsinaujinimo atpildas būtų tėvynės laisvė⁵². Šis pasisakymas parodymų kontekste yra tarsi sveltinkūnis, iš jo iškrenta. Tačiau jis suprantamas, jei A. Mackevičiaus sukilimo motyvai būtų rankraščio teikiami motyvai.

Rankraštyje pagrindinė A. Mackevičiaus išėjimo į sukilimą priežastis – Abiejų Tautų Respublikos atkūrimas. Pasakotojas rašo: „Pagerbtas Mackevičiaus dėmesiu per kelis mėnesius trukusią bendrą karinę veiklą, mokiausi iš jo, kaip turiau mylėti Lenkiją ir suprasti jos reikalus. Nuvesti į galias Žemaitijos girias, apsupti nuostabaus kaimo jaunimo – valstiečių, naujųjų atgimusios Lenkijos gynėjų – kalbėdavomės apie praeitį

⁴⁷ Ten pat, p. 24.

⁴⁸ Ten pat, p. 31–32.

⁴⁹ Teiginį patvirtina amžininkai Vladislovas Zagorskis ir Jonas Stela-Savickis: rašo, kad A. Mackevičius pasižymėjo nepaprastu dorumu, gerumu, labdaringumu, nesavanaudiškumu, ir taip užsitarnavo parapilijiečių meilę (Władysław Zahorski, [Odczyty i wykłady]: O powstaniu roku 1863 na Litwie, *NBV*, Rps. BN 10466 IV, l. 38; [J. Stela-Savicki], *Szkice z powstania 1863 roku, naryszone przez Pułkownika Strusia*, Kraków, 1889, s. 112–113).

⁵⁰ Książd Mackiewicz jako postać dziejowa, s. 23.

⁵¹ *Antanas Mackevičius. Laiškai ir parodymai*, p. 35.

⁵² Žr. anksčiau cituotą tekstą (21 nuoroda).

ir per ją pranašavome ateitį.⁵³ „Pagaliau, ko būtų vertas visas jo darbas su liaudimi, jei ta liaudis nesugeba kovoti už Lenkiją?“⁵⁴

Rankraštyje taip pat teigiama, kad A. Mackevičius valstybingumo atkūrimo esmę suvokė giliau nei bendraamžiai: pagal jį, laisvei pasiekti buvo būtinas visuomenės dvasinis atsinaujinimas, kuris galėjo įvykti tik sprendžiant valstiečių socialinius klausimus.

Santykių su skirtingais visuomenės sluoksniais savitumai. Sutampa rankraščio ir parodymų teiginiai apie A. Mackevičiaus dėmesį valstiečių reikalams. Rankraštyje rašoma: „Kunigas Mackevičius suprato visą valstiečių klausimo svarbą. Geriau ir giliau, nei kolegos, suvokė savo pareigą šiuo atžvilgiu. [...] Valdė tik vieną parankinę sakyklą, kurią kunigaudamas pavertė tribūna; iš jos kalbėdamas apie Viešpaties prisikėlimą, lygindavo jį su visuomenės dvasios prisikėlimu, jei pagal tikėjimą, lenkiškumą ir moralę būtų išspręstas ekonominis klausimas.“⁵⁵

Ir parodymuose, ir rankraštyje A. Mackevičiui priskiriama kritika dvarininkų – valstiečių skriaudėjų atžvilgiu. Parodymuose jis sako: „Ponų draugijoje buvau nenkenčiamas už griežtą teisybę apie juos. Aš kalbėdavau garsiai, kad ir liokajai girdėtų, jog negailiu ponų, ir kad apie tai perduotų einantiems lažą valstiečiams, ir mačiau, kad toks mano elgesys pasiekė tikslą.“⁵⁶ Rankraštyje rašoma: „Atskriejusios žinios [apie baudžiamos panaikinimą] sudrebino bajorijos širdis iki pat Liaudės apylinkės. Mack[evičius] tuo metu elgėsi kaip tikras kunigas ir patriotas. Ir iš sakyklos, ir privačiai smerkė sukriususių dvarininkų nerangumą, o liaudžiai Dievo vardu nurodinėdavo, kaip ji turi elgtis naujoje padėtyje. Aiškiai ir be užuolankų smerkė išdavikus ar nemokšas, už tai turtingesniuose, labiau nužmogėjusiuose sluoksniuose gavo „karštakošio“ pravardę – kažkada populiarią tarp žemvaldžių posakį.“⁵⁷

Ir parodymuose, ir rankraštyje pažymimas A. Mackevičiaus nepopuliarumas bajorijoje. Rankraštyje juo remiamas ir jo būrio valstietiškas: „Jie [valstiečiai] jam buvo vienintelė atrama ir vienintelis veiklos laukas. Be valstiečių Mackevičius būtų likęs vienas ar, geriausiu atveju, su keliais artimais draugais.“⁵⁸

A. Mackevičiaus parodymuose taip pat atvirai išsakoma aštri Rusijos vyriausybės, administracijos kritika⁵⁹. Rankraštyje panaši kritika perteikiama literatūrinio subjekto lūpomis, kalbant apie korumpuotą Rusijos valdininkų bendradarbiavimą su dvarinin-

⁵³ Ksiądz Mackiewicz jako postać dziejowa, s. 11.

⁵⁴ Ten pat, p. 88. Panašiai apie A. Mackevičiaus agitacijos tikslą rašo 1863 m. sukilimo dalyvis Valerijus Pšiborovskis: „Buvo jis [A. Mackevičius] demagogas [...], bet nuoširdus demagogas, sumaniai taikęs savo teorijas, kad paveiktų sunkią valstiečio prigimtį ir nukreiptų ją kovai dėl Tėvynės nepriklausomybės“ (W. P r z y b o r o w s k i, *Dzieje 1863 roku*, t. 3, Kraków, 1902, s. 24–27).

⁵⁵ Ksiądz Mackiewicz jako postać dziejowa, s. 32.

⁵⁶ *Antanas Mackevičius. Laiškai ir parodymai*, p. 35.

⁵⁷ Ksiądz Mackiewicz jako postać dziejowa, s. 31.

⁵⁸ Ten pat, p. 88–89.

⁵⁹ Žr. anksčiau cituotą tekstą (19, 20 nuorodos).

kais prieš valstiečius: „[Minėtinis] šlykščiausios apgavystės, poelgiai ir mokesčiai, valstiečių nuostatų falsifikavimas, skundai vyriausybei, drauge paperkant valdininkus, ištisu laisvaisiais žmonėmis apgyvendintų kaimų naikinimas, staigus išsivymas iš gyvenamų patalpų, padedant papirktiems žandarams, lydimas vaikų bei motinų aimanų, plakimas net iki kraujo, o kartais – ir iki mirties talkinant paslaugiems už pinigų valdžios atstovams, staigus činšų arba mokesčio už būstą pakėlimas, egzekucijos ir tyčinis nepaklusnių kaimų baudimas varžančiais kariuomenės postoviais, suvertimas liaudžiai zemikinės naštos – o ir kitos ne mažiau pagarsėjusios paslaugos, kurias parsidavėliška valdžia teikdavo bajorams už pinigų, išgautus iš vergų prakaito.“⁶⁰

Cituotoji ištrauka savo esme tapati parodymuose aptinkamam ponų ir bajorų palyginimui su vyriausybės rykšte, tad manytina, kad atspindi būdingą A. Mackevičiui požiūrį.

Agitacijos savitumai. Populiariausia A. Mackevičiaus valstiečių agitacijos tema parodymuose, kaip jau matėme, yra socialinė tema: dvarininkų, Rusijos vyriausybės, administracijos piktnaudžiavimai. Vis dėlto veiksmingiausiu valstiečių patraukimo į sukilimą svertu yra įvardijamas religijos gynimas: „Kiekvienas žino, kad mūsų liaudis, kokia ji tamsi bebūtų, yra labai religinga. Tuo tarpu vyriausybė šią jos religiją ėmė griauti. Todėl užteko tikrai nurodyti vyriausybės tikslą ir dėl pasekmių nereikėjo abejoti. [...] Tuo būdu liaudis, religijos jausmo [vedama], [...] nuėjo su manimi.“⁶¹

Parodymuose taip pat užsimenama, kad valstiečiams imponavo ir būsimo sukilimo sąsąja su Lenkija: „Pačios liaudies kaip neišsimokslinusios, be abejo, negalėjau panaudoti ir išugdyti iš jos sąmokslininkus. Betgi ją panaudojau tokiu būdu, kad pati to nenuokdama propagavo ir tikėjo sukilimo galimybe, kadangi jis kilsiąs Lenkijoje.“⁶²

Rankraštyje A. Mackevičiaus agitacijoje socialinė tema taip pat yra ryški. Religijos gynimo tema neakcentuojama. Tik apskritai užsimenama, kad valstiečiai galėjo eiti į sukilimą ir iš religinių paskatų: jie „gynė naujus įstatymus ir savo tikėjimą, [...] nes Žemaitijoje stoji į kovą pakvietus Mack[evičiui] ir dvasininkams“⁶³.

Tačiau šiame šaltinyje iškeliamą politinę, patriotinę agitacijos temą, kurios galimybė parodymuose tik miglota: „Kai kada jau netgi ir liaudžiai pasakodavo apie Lenkiją. Liaudis įdėmiai klausydavo, o nūdienos nedalia dažnai jai sukeldavo graudžias ašaras – prisiminimų apie senąją Lenkiją ašaras, kai nebuvo nei mokestinių gyventojų surašymų, nei slegiančių mokesčių, nei žiaurių ponų.“⁶⁴

⁶⁰ Ksiądz Mackiewicz jako postać dziejowa, s. 50.

⁶¹ *Antanas Mackevičius. Laiškai ir parodymai*, p. 35.

⁶² Ten pat, p. 65; plg.: p. 69 (falsifikuotą vertimą).

⁶³ Ksiądz Mackiewicz jako postać dziejowa, s. 39.

⁶⁴ Ten pat, p. 29. Tokia pamokslų tematika tapati baltarusių valstiečių agitacijos tematikai, naudotai baltarusiams valstiečiams spausdintame raudonųjų laikraštėlyje „Muzyckaja prauda“.

A. Mackevičius ir valstiečių aktyvumas sukilime. Parodymuose teigiama, kad valstiečiai į sukilimą išėjo dėl socialinių ir religinių dalykų. Rankraštyje rašoma, kad Žemaitijos valstiečių aktyvumas sukilime buvo specifinis reiškinys, kurio esmė negali būti apibrėžta vienareikšmiškai. Paraginti A. Mackevičiaus, valstiečiai į sukilimą išėjo dėl to, jog garsėjantis atsidavimu jų socialiniams reikalams ir drauge atsidavimu patriotiniam reikalui kunigas stjo jam vadovauti ir pats paėmė į rankas kardą. Teigiama, kad liaudis nesikratė kovos dėl ATR atkūrimo, tačiau norėjo, kad ji būtų morali, kad atkurtoji valstybė nepamintų laisvės ir nesugrąžintų baudžiatvos. Jai reikėjo garantijų. Iki A. Mackevičiaus teko susidurti tik su veikiančia bajorija, jos akimis, nepatikima, klastinga. O dabar į kovą stjo kunigas.

Rankraštyje taip pat akcentuojama, kad svarbus veiksnys, patraukęs valstiečius į sukilimą, buvo paties A. Mackevičiaus charizma, jų vaizduotėje persipynusi su mistika: „Visas sukilimas turėjo kun. Mack[evičiaus] vardą, visur matyta jo iniciatyva. Nuo tol valstiečio vaizduotė matė daug stebuklų, einančių iš Dievo Motinos. Kalbėta apie ženklus danguje ir Dievo balsą bažnyčioje, o Švenč[iausioji] Mergelė, „Lanku Karalienia“⁶⁵ (Len[kijos] Ka[ralienė]), suteikė ir laimino Mackevičiaus pergales. Tai svarbus simptomas, iš kurio tuomet daug gavo sukil[imas]. Tikėjimas sukilimo galia ir šventumu augo kasdien, o kun. Mack[evičius] buvo jo įsameninimas ir jėga.“⁶⁶ „Pamaldi liaudis laikė sau garbe ir pareiga kovoti po jo vėliavomis.“⁶⁷

Kovos vaizdinių savitumai. Lyginant su parodymų teikiamomis A. Mackevičiaus žygių, kovų nuotrupomis, rankraščio koviniai faktai nuoseklesni, tikslesni ir išsamesni. Jame gana detalai nupasakojama pirmoji A. Mackevičiaus sukilėlių stovykla Krekenavos miške, aprašomas jo požiūris į sukilimo taktiką, svarbiausios kovos ir mirtis.

Kaip sakėme, į rankraštį buvo perkelti 1864–1865 m. „Sukilėlių būrių Žemaitijoje monografijoje“ skelbti A. Mackevičiaus kovų vaizdiniai, tačiau čia jie papildyti naujomis detalėmis. Pora mūsų aprašymų – A. Mackevičiaus būrio kautynės Pavinkšnių miškuose 1863 m. lapkritį ir 1863 m. liepos 31 d. susirėmimas su Rusijos kariuomene prie Bistrampolio kaimo (Panevėžio apskritis) – istoriografijoje vienąkart paminėti 1913 m.⁶⁸ Joje iki šiol nėra rašyta ir apie susidūrimą, per kurį 1863 m. lapkritį A. Mackevičiaus būrį užpuolė dragūnų eskadronas, sukilėliai buvo priversti bėgti⁶⁹.

⁶⁵ Žodžiai lietuvių kalba.

⁶⁶ Książd Mackiewicz jako postać dziejowa, s. 99. Panašiai teigia J. Stela-Savickis: „visa parapija ir net gretimos apskritys žvelgė į jį kaip į šventąjį ir tikėjo jo žodžiais kaip Evangelija“ ([J. Stela-Savickis], min. veik., p. 113).

⁶⁷ Książd Mackiewicz jako postać dziejowa, s. 91.

⁶⁸ Mūsų faktų patvirtina: S. Ziełnicki, *Bitwy i potyczki 1863–1864 r.*, Rapperswil, 1913, s. 304, 307.

⁶⁹ Mūsų faktų patvirtina: Архивные материалы Муравьевского музея, относящиеся к польскому восстанию 1863–1864 г.г. в пределах Северо-Западного края, сост. А. И. Миловидов, *Виленский временник*, кн. 6, ч. 2, Вильна, 1915, с. 366–367. A. Mackevičiaus raitelių ir Rusijos kariuomenės būrių susišaudymas įvyko 1863 m. lapkričio 22 d. Balinių miške prie Kampų akalicos (Kunionių apylinkė, Kauno apskritis).

Vertinga rankraščio informacija apie A. Mackevičiaus pažiūras į sukilimo eigą ir vadovybės taktiką. Po B. Dlusio būrio sutriuškinimo apie sukilimą taip rašoma: „Tuomet dar buvo nemažai būrių, tačiau jie vienas po kito dingdavo arba išsisklaidydavo. Sukilėlių būta kiekviename žingsnyje, tačiau sukilimo iš esmės nebūta. [...] Matydamas einant perniek visas pastangas, [A. Mackevičius] vylėsi ateisiant prancūzus. [...] Geros progos tačiau nepraleisdavo. Iki pat savo paskutinių dienų buvo už tai, kad nelaukiant Maskvos atakos, pirmiems reikia pradėti mūšį. Vaivados, kai pas juos būdavo, jo patarimų atšiauriai nepaisydavo. Tačiau [A. Mackevičius] savo nuožiūra surengė keletą pasalų, kurios davė puikių rezultatų.“⁷⁰

Skiriasi parodymų ir rankraščio duomenys apie A. Mackevičiaus pasitraukimo iš būrio priežastis, be to, parodymų duomenys prieštaringi. Parodymuose A. Mackevičius kaip savo kelionės tikslą nurodo Paryžių, kuriame 1863 m. sukilimo metu konservatyvioji lenkų emigracijos grupuotė, vadovaujama Vladislavo Čartoriskio, atstovavo Tautinės vyriausybės diplomatinei tarnybai. Teigia, kad keliavęs į Paryžių užmegzti su ja ryšius. Drauge su A. Mackevičiumi vykęs jo būrio išdininkas Julijonas Rodovičius savo parodymuose kelionės tikslą nurodo kitą – Lenkijos Karalystę⁷¹.

Pastarasis teiginys sutampa su rankraščio įvardijamu kelionės tikslu, tačiau patį A. Mackevičiaus pasitraukimo motyvų interpretacija skiriasi. Teigiama, kad po 1863 m. lapkričio mėn. pralaimėto mūšio jis supratęs, kad sukilimas Žemaitijoje slops-ta, tad nebeplanavo čia kurti naujo būrio, nes jautė, kad anksčiau ar vėliau Rusijos kariuomenė vis tiek jį sunaikins. Tačiau nelaikė tautinio reikalo žlugusiu, nes manė, kad Lenkijos Karalystėje, ypač Kalino ir Liublino apylinkėse, sukilimas vis dar labai stiprus. Paliko būrį, nutaręs tęsti kovą prie Vyslos⁷².

Išvados

1. A. Mackevičiaus parodymų tardymo komisijai jį suėmus ir nuteisiant mirti ir rankraščio „Kunigas Mackevičius“ patikimumo analizė leidžia daryti išvadą, kad abu šaltiniai turi ir privalumų, ir trūkumų. Tyrėjui tenka uždavinys pasverti ir įvertinti jų teiginius remiantis politiniu ir visuomeniniu kontekstu įvykių vyksmo momentu, taip pat – A. Mackevičiaus kilme, aplinka, ryšiais.

Svarbiausias parodymų privalumas – užrašyti autentiški A. Mackevičiaus žodžiai. Didžiausias trūkumas – prisipažinimų, duotų ekstremalioje situacijoje (mirties aki-vaizdoje), nuoširdumo klausimas. Mokslinėje apyvartoje nevertotinas parodymų teks-to 1988 m. vertimas į lietuvių kalbą, kuris yra neadekvatus kontekstui.

⁷⁰ Książd Mackiewicz jako postać dziejowa, s. 110.

⁷¹ *Antanas Mackevičius. Laiškai ir parodymai*, p. 21, 22, 28; plg.: p. 89.

⁷² Książd Mackiewicz jako postać dziejowa, s. 113–115.

Svarbiausias rankraščio privalumas – neprievartinis paties A. Mackevičiaus pasakojimas apie gyvenimą ir pažiūras kovų bendražygiui. Didžiausias trūkumas – jo gyvenimo faktai, požiūriai perpasakojami per trečiąjį asmenį, taigi neišvengiama subjektyvumo.

2. Abiejų šaltinių konkrečių teiginių palyginimas leidžia daryti prielaidas apie jų patikimumą. Patikimesniais laikytini tie teiginiai, kurie aptinkami abiejuose šaltiniuose, arba kuriuos patvirtina kiti šaltiniai. Ir atvirkščiai – tyrėjo intuicijai gali būti atiduodami tie, kurie šaltiniuose skiriasi.

Tapatūs rankraščio ir parodymų teiginiai yra didelis A. Mackevičiaus dėmesys valstiečių socialiniams reikalams prieš sukilimą, jo vykdyta dvarininkų kritika, nepopuliarumas bajorijoje. Ir parodymuose, ir rankraštyje taip pat sutampa kritiškas A. Mackevičiaus požiūris į bažnytinę vadovybę. Šaltinių teikiami panašūs A. Mackevičiaus santykių su valstiečiais ir Žemaičių vyskupo Motiejaus Valančiaus vertinimai leidžia daryti išvadą, kad dėmesys valstiečių reikalams, o taip pat neigiamas požiūris į vyskupą M. Valančių A. Mackevičiui iš tiesų galėjo būti būdingas.

Šaltiniai pateikia skirtingas A. Mackevičiaus įsitraukimo į sukilimą priežastis. Parodymuose socialiniai klausimai yra svarbiausias jo išėjimo į sukilimą motyvas, tačiau rankraštyje pagrindinis sukilimo motyvas yra nepriklausoma Lenkijos ir Lietuvos valstybė, o valstiečių klausimo išsprendimas – nepriklausomybės sąlyga. Tai atspindi ir agitacijos tematika: parodymuose – socialinė ir religinė, rankraštyje – socialinė ir patriotinė.

Šaltiniai nurodo skirtingas priežastis, patraukusias Žemaitijos valstiečius į sukilimą. Parodymuose jomis įvardijami socialiniai, religiniai dalykai. Rankraštyje teigiama, kad Žemaitijos valstiečių aktyvumas sukilime buvo specifinis reiškinys, kurio esmė negali būti apibrėžta vienareikšmiškai, nulemta A. Mackevičiaus charizmos. Skirtingą A. Mackevičiaus įvaizdį parodymuose ir rankraštyje konstruoja skirtingi dvasininko luomo pasirinkimo motyvai, politinės veiklos specifika iki sukilimo, pasitraukimo iš būrio priežastys ir kt.

Nei rankraščio, nei parodymų teksto analizė nepatvirtino Lietuvos Respublikos, lietuvių emigracijos ir sovietinėje istoriografijoje A. Mackevičiui priskiriamo nepriklausomos Lietuvos siekio.

3. Atlikus parodymų ir rankraščio lyginamąją analizę, galima teigti, kad kiti šaltiniai leidžia patvirtinti tik tam tikrus rankraščio teiginius. Taigi, rankraščio teikiamas A. Mackevičiaus įvaizdis galėtų būtų artimesnis tikrovei, nei parodymų teikiamas įvaizdis.

ANTANAS MACKEVIČIUS' IMAGE IN THE CONTEXTS OF TWO SOURCES

Summary

IEVA ŠENAVIČIENĖ

The article is devoted to the comparative analysis of two sources dedicated to the personality of priest Antanas Mackevičius (Mackiewicz, 1828-1863), leader of the January uprising in Lithuania – his letters and testimony to the court of inquiry after he was captured and while was tried and sentenced to death (Antanas Mackevičius. *Laiškai ir parodymai* [Antanas Mackevičius. Letters and Testimony], comp. by Ona Maksimaitienė, Rita Strazdūnaitė, Vilnius, 1988) and manuscript “Kunigas Mackevičius kaip istorinė asmenybė. Biografijos kontūrai” [Priest Mackevičius as Historic Personality. Lines of Biography] (“Książd Mackiewicz jako postać dziejowa. Rys biograficzny”, National Library in Warsaw, Biblioteka Narodowa. Rps. IV 6523, 115 p.). The credibility, advantages and disadvantages of the sources are discussed as well as comparison of A. Mackevičius' political views, causes of the uprising, background, relations with the clergy and other orders of society as reflected in the sources is performed, when possible, the facts presented in these sources are assessed in the light of other sources.

The analysis of the credibility of A. Mackevičius' testimony to the court of inquiry after he was captured and while was tried and sentenced to death as well as the manuscript “Kunigas Mackevičius kaip istorinė asmenybė. Biografijos kontūrai” led to the conclusion that both the sources have advantages and disadvantages. The researcher is faced with the task to weigh and evaluate the propositions presented in the sources on the basis of political and social context of the period in question as well as A. Mackevičius' background, environment and relations.

The utmost advantage of the testimony is the fact that authentic words uttered by A. Mackevičius himself were recorded. Its main disadvantage is the issue of sincerity of the testimony given in an extreme situation (facing death penalty). It is advisable to avoid in scholarly analysis the translation of the testimony into the Lithuanian language of 1988 as it is inadequate to the context.

The primary advantage of the manuscript is the unforced story of life and philosophy narrated by A. Mackevičius himself to a comrade-in-arms. Its main disadvantage is the fact that his circumstances of life and philosophy are presented through a third party thus failing to avoid subjectivity.

The comparison of separate propositions in both the sources allows the assumption of their credibility. The propositions that occur in both the sources or in additional materials were considered more reliable. And vice versa – those statements that disagree in the sources can be rendered to the intuition of the researcher.

Identical propositions found in both the manuscript and the testimony are related to the considerable attention that A. Mackevičius paid to social issues of peasants prior to the uprising, his critique of the landed gentry and his unpopularity among the nobility. A. Mackevičius' negative attitude towards the church authorities can also be observed in both – the testimony and the manuscript. The sources provide comparable assessment of A. Mackevičius' relations with the peasants and Motiejus Valančius, the bishop of Samogitians (*Žemaičiai*), thus facilitating the conclusion that consideration of peasants' problems and negative attitude towards bishop M. Valančius could have been typical of A. Mackevičius.

The sources provide different reasons for A. Mackevičius' involvement with the uprising. In the testimony social issues are presented as the primary motive of A. Mackevičius' joining the uprising whereas the manuscript defines the independence of the Republic of Poland-Lithuania as the underlying reason and the settlement of the peasants' issue was viewed as one of the conditions of the independence. This is also reflected in the provided topics of his agitation – social and religious in the testimony and social and patriotic in the manuscript.

Different reasons that involved Samogitian peasants into the uprising are indicated in the sources. In the testimony they are presented as social and religious issues whereas the manuscript has it that the activity of Samogitian peasants in the uprising was a specific phenomenon the nature of which cannot be clearly defined as predetermined by A. Mackevičius' charisma. Discrepant motives for choosing priesthood, specifics of political activities prior to the uprising, reasons for the withdrawal from the squad, etc. construct ambivalent image of A. Mackevičius in the testimony and the manuscript.

The analysis of the testimony and the manuscript failed to confirm the aspiration for independent Lithuania that had been attributable to A. Mackevičius in the Soviet historiography and that of the Republic of Lithuania.

The comparative analysis of the testimony and the manuscript allows proposition that other sources only facilitate the confirmation of isolated statements presented in the manuscript. Thus, the image of A. Mackevičius reflected by the manuscript can be considered more objective than the one presented in the testimony.

Gauta 2010 m. spalio mėn.

Ieva Šenavičienė – gamtos mokslų daktarė. 1976–2010 m. spalio mėn. – Lietuvos istorijos instituto mokslo darbuotoja. Pagrindinės tyrinėjimų kryptys: Lietuvos krikščionybės istorija naujaisiais laikais; Lietuvos kultūros ir mokslo istorija naujaisiais laikais.

El. paštas: senaviciene@takas.lt